

Молодь - Україні

Youth to Ukraine

Наукові записки молодих учених
Ужгородського державного університету
scientific transactions of young scientists
of Uzhhorod State University

1994

Том 4

Volume 4

Закарпатський Молодіжний Демократичний Союз
Закарпатський Центр соціальної служби для молоді
Українська асоціація студентів-істориків
Ужгородський державний університет
історичний факультет
кафедра історії України
юридичний факультет
кафедра історії та теорії держави і права

Молодь - Україні

Наукові записки молодих учених
Ужгородського державного університету

Том 4

Ужгород:

Закарпатський Центр соціальної служби для молоді

1994

Вступне слово

Чим знаменний наш час? Тим, що посеред безглуздих псевдоновацій, серед хаотичного кружляння теплих споминів про день учорашній, врешті-решт з'являються обнадійливі паростки справжніх і доцільних перемін.

Молодь - в епіцентрі благодатного оновлення. І завдяки нестандартності мислення та працелюбству молоді інтелектуали торують оригінальні стежини у світ наукових відкриттів.

Четвертий том квартальника "Молодь - Україні" здатен велемовно підсумувати 1994 рік, себто набутки закарпатських істориків, філологів, правознавців, політологів. Гадаю, оцей том продовжив благородну справу допомоги науковим студіям над маловідомими проблемами.

Цілком природньо, що "Молодь - Україні" збагатилася новими авторами і відкрила нові можливості (відділ рецензій) для полемічних завваг в ім'я торжества істини.

Завершуючи пропонованим виданням календарний рік, Закарпатський Центр соціальних служб для молоді подає прекрасний для наслідування приклад усім, кому не байдужа доля становлення і всебічного розвитку вітчизняної науки.

15 грудня 1994 року

Головний редактор

Роман А. Офіцянський,
аспірант кафедри історії України

ЗАКАРПАТСЬКИЙ КРАЙКОМ КПЧ У 1939-1941 РОКАХ

Радянська (марксистсько-ленінська) історіографія все грішила однобокою публіцистичністю. Навіть маловідомі діячі комуністичного руху мали право на прижиттєві біографічні довідки в енциклопедіях або тематичних виданнях. Тому побачили світ нариси і про активістів закарпатських осередків Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ). А з них, за нашими підрахунками /7а, с.5-382/, у 1939-1941 рр. втекли в СРСР 36 чол. (у Москві тоді знаходилося зарубіжне керівництво КПЧ на чолі з К.Готвальдом), а десятеро (у т.ч. секретар крайового комітету Червоних профспілок Іван Петрушак, редактори газет "Карпатська правда" Юрій Гаджега і "mlunkas ujšag" Герман Феєр) потрапили до Англії, де перебував секретаріат КПЧ під керівництвом Я.Шверми і Б.Кьолера /20, с.9/.

Якщо у квітні 1938 р. закарпатських комуністів нараховувалося чотири тисячі (працювали в 261 первинній організації 18 окружних комітетів) /9, с.107/, то у список активістів усіх 16-ти підпільних комуністичних осередків Закарпаття 1939-1941 рр. ввійшов тільки 61 чол. /24, с.33-42/. У слідчих документах компетентних угорських органів значилося усього 33 партактивісти, які виїхали в Радянський Союз. Серед них - 11 угорців, 10 українців, 8 євреїв, 4 словаки. Крім того, у звинувачувальних актах прокуратури не були зафіксовані прізвища приблизно ста членів КПЧ з верховинських (гірських) районів, що нелегально перейшли угорсько-радянський кордон.

§1. Карпатська Україна в документах Комінтерну

Відомо чотири документи (два рішення, директива та інструкція), в яких виконавчий комітет Комуністичного Інтернаціоналу (ВККІ) висловився щодо передумов і принципів розгортання підпільного комуністичного руху в Угорщині. На основі цих постанов підпільний центральний комітет Комуністичної партії Угорщини (ЦК КПУ), очолюваний першим секретарем Золтаном Шенгерцем, у квітні

1941 р. прийняв політичну програму "Незалежна, вільна, демократична Угорщина" /28, с.62-63/.

У цих комінтерновських документах Карпатській Україні, котра була окупована Угорщиною 15-17 березня 1939 р., відведено окреме місце. У рішенні 10 червня 1939 р. ВККІ відзначив, що "залюб'язний дозвіл Гітлера на загарбання Карпатської Країни й частини Словаччини, Угорщині відразу довелося заплатити втратою незалежності зовнішньої політики" /4, с.96/. Завдяки своїй ревізійській політиці офіційний Будапешт створив небезпеку перетворення країни із союзної до фашистських держав у протекторатну (на зразок Чехословаччини, Австрії чи Албанії). Отже, уряд Павла Темєкі - це "уряд національної зради, слухняне знаряддя в руках німецького й італійського фашизму" /4, с.98/. Серед першочергових завдань угорських комуністів у цій ситуації Комінтерн бачив захист прав і забезпечення повної рівності національних меншостей ("автономію для Карпатської України, суд і школи для українців, словаків і німців"), відстоювання матеріальної допомоги національним територіям, а також антифашистські акції, особливо - серед німецького населення /4, с.100/.

В інструкції ВККІ стосовно завдань КПУ в умовах розростання війни в Європі (3 січня 1940 р.) увага акцентувалася на факті безпосереднього угорсько-радянського сусідства. Тому "угорські панівні класи бояться не тільки за недавно здобуту здобич, за Карпатську Україну, але бояться революційного впливу перемітного соціалізму в Радомкзі і того впливу, який має мирна політика Радсовузу на все населення старої Угорщини" /4, с.164/. Пропонувалося висувати часткові вимоги. Зокрема: "Для народу Карпатської України партія вимагає права на національне самовизначення, враховуючи сюди й право на вихід із складу угорської держави. Вимагає усунення всього угорського утискувального апарату. Для Карпатської України вимагає таких національних зборів, які буде обрано на підставі загального, рівного і таємного права. Вимагає заміщення посад в державних установах українськими громадянами на підставі вільних виборів. Дозунги про західно-українське земельне питання і про національне питання зокрема слід популяризувати систематичною пропагандою серед трудящих Карпатської України" /4, с.168/. Вимагалось також усіма силами "виступати проти буржуазного націоналізму". Причому "на Карпатській Україні головний удар треба завдати угро-руській партії (партії Бродія)", на Словаччині - по партії Глінки, а на німецьких землях - по фашистам Баш-Мала

/4, с.169/. Підкреслювалося своєрідне становище Карпатської України. Тут, як і на решті територій, що належали Чехословаччині (1918-1938), Комінтерн рекомендував використати наявні можливості для швидкого розвитку парторганізацій та масових рухів. "На Карпатській Україні треба утворити автономну українську крайову організацію КПУ", - стверджувала інструкція /4, с.170/.

Секретаріат виконкому Комуністичного Інтернаціоналу в директиві Компартії Угорщини (26 січня 1940 р.) підтвердив попередні настанови. Питання національного самовизначення (включаючи право на вихід зі складу угорської держави) "для народу Карпатської України" залишалося ключовим /16, с.237/. Проте в даному разі це було лише декларацією, котра, правда, могла зіграти роль дипломатичного прецедента у перспективі.

16 серпня 1940 р. Комінтерн прийняв рішення, в якому знову повторив ідейні засади, що їх мали втілювати в життя угорські комуністи. А саме: "Проповідуючи лозунг про утворення вільно обраних національних зборів і право на національне самовизначення Карпатської України, слід викрити шахрайство з обіцянками про автономію. Необхідно боротися проти національного утиску, треба поставити відповідні часткові вимоги (українську адміністрацію і освіту, усунення угорських органів, що гнітили, економічні вимоги)" /4, с.211/. І це не випадково, адже тоді уряд і парламент у Будапешті розглядали декілька проектів автономії Підкарпаття. Перший - С.Фенцика 31 березня 1939 р., далі - А.Бродія, П.Телекі та ін., поки на останньому, дев'ятому, не підвели ризику цим, як виявилось опісля, безплідним диалогам /10, с.55-59/. 23 липня 1940 р. державні збори Угорщини проголосували проти.

§2. Діяльність Й.Гавелки і З.Шенгерца

Після масової еміграції комуністичних лідерів підпільну діяльність закарпатського крайкому очолив Йосип Гавелка (6.10.1917, Великий Березний - 21.05.1940, Мукачеве), молодий видавець і підприємець. Наприкінці 1939 р. Гавелка побував у Москві, де познайомився з угодою між закордонними керівництвами компартій Чехословаччини і Угорщини про підпорядкування закарпатських комуністів-підпільників нелегальним структурам КПУ. Через декілька місяців після повернення, у травні 1940 р., Й.Гавелка був арештований і закатований у Мукачеві (у горезвісному "Ковнер-Каштелі") /7а, с.89-91/. Його діяльність мала незначний суспільний резонанс,

але, враховуючи жорстокі обставини часу, можна сміло ствердити вагомість виконаної роботи.

Наприкінці 1939 і на початку 1940 р. в Ужгороді з'явилося кілька номерів газет українською ("Карпатська правда"), угорською ("Munkás Újság") і словацькою ("Maň hlas") мовами. Вони друкувалися на ротаторі та поширювалися серед підпільників і вузького кола співчуваючих. В одному з випусків "Мункаш Уйшаг" ("Робітничої газети") була оприлюднена ідейно-теоретична стаття "Чого вимагає народ Закарпаття", де давався аналіз ходу розв'язання національних проблем у краї протягом одного року (березень 1939 - березень 1940) /10, с.70-71; 22, с.61-67/. Наголос робився на прорахунках угорської окупаційної влади, що підсилювалися "близкістю Радянського Союзу", яка "має величезний революційний вплив на маси". Позиція групи Гавелки зводилася до реалізації таких вимог (у дусі рекомендацій Комінтерну): широка автономія краю; право на самовизначення; вибори народного сейму на демократичних основах; народний сейм зміг би вирішити економічні та політичні проблеми, у т.ч. й змінити державну приналежність Закарпаття (приєднання до Радянської України).

Треба відзначити, що організатор комуністичного підпілля у Південній Словаччині та на Закарпатті Золтан Шенгерц (25.07.1905, Кошиці - 9.10.1942, Будапешт) при нагоді відвідав нелегальні осередки у Великому Бичкові, Мукачеві та Перечині у жовтні 1939 та навесні 1940 р. /7, с.408-410; 10, с.64,67/. Однак, як встановили після війни, ні члени ЦК Компартії Угорщини, ні закарпатські комуністи не були знайомі з московською угодою про організаційне підпорядкування. Її знали тільки окремі підпільники (Й.Гавелка, З.Шенгерц, П.Варга) та провідні діячі "московської еміграції" (КПЧ і КПУ) /6, с.301/.

Однією з найяскравіших акцій З.Шенгерца та його спільників стало відновлення газети "Dolgozók Lapja" ("Робітничая газета"), яку весною 1940 р. перенесли з Праги до Кошиць /21, с.161/. У квітні 1940 р. угорська поліція натрапила на слід підпільної друкарні. За випуск нелегальної газети були засуджені 52 особи, у т.ч. й подружжя Гейза і Альжбета Яшко та їхній родич Кліус Яшко. Причому брати Гейза (художник-кресляр Кошицької гідроцентралі) і Кліус (студент Будапештського університету) Яшко сплатили тільки штраф у розмірі відповідно 300 і 50 пенгів, а ось Альжбета (працювала секретарем-друкаркою) відсиділа один місяць у в'язниці. Аби уникнути принижень і митарств, 11 квітня 1941 р.

в районі селища Ясіня вони нелегально перебралися через угорсько-радянський кордон, виплативши провіднику 150 пенгів /За, арк. 15,64/. Рівно через один рік в Іваново їм зачитали "вдячний" присуд Особливої наради НКВС СРСР: три роки виправно-трудових таборів.

Тоді ж, у квітні 1940 р., у зв'язку з арештами емігрував у Радянський Союз і Золтан Шенгерц, де перебував протягом півроку (до грудня-місяця). Після повернення очолив підпільний ЦК КПУ в Будапешті /7, с.408-410/.

Примітно, у березні 1941 р. радянський уряд передав Угорщині царські трофеї - 56 угорських повстанських прапорів 1848-1849 років /27, с.195/. І не просто повернув, а виміняв на відомих партфункціонерів КПУ Ракоші та Воінбергера, що знаходилися в ув'язненні. Єврей Василь Ругейнн відбував покарання за комуністичні погляди у Сегедській тюрмі (1937-1938) в одній камері з Матяшом Ракоші упродовж восьми місяців /2, арк. 16,26/. Коли В.Ругейнн (жив у м.Бая, тепер Румунія) 5 червня 1941 р. з допомогою провідника з с.Колочава (за 150 пенгів) добрався до СРСР, то його заслуги перед комуністичним рухом "оцінили" також у три роки виправно-трудових таборів (ВТТ).

Щодо наслідків видавничих зусиль комуністів-підпільників на Закарпатті. У судовому процесі над 395 прихильниками комуністичної орієнтації (листопад 1940 р.) як речові докази залучались: один примірник газети "Карпатська правда" (№ 1, 1940 р.), 96 різних комуністичних видань і листівок, друкарські машинки /25, с.45-46/. Зо січня 1941 р. рішенням поліцейського капітанату в кіштарчанський табір була інтернована ужгородська Едіта Моргенштерн, 1922 р. народж. У вересні 1939 р. вона на прохання комуніста Елемера Грінштейна розмножила 150 примірників газети "Наш глас" /4, с.226-227/. Для цього підпільного тиражування використовувався заздалегідь роздобутий гектограф.

Зі смертю Гавелки (травень 1940 р.), а згодом і Шенгерца (жовтень 1942 р.), переважала серйозна комуністична пропаганда. У всякому випадку жодних геополітичних проєктів, продуктованих чи спопуляризованих підпільцями, до нашого часу не дійшло. Зрештою і про наявність діяльних нелегальних осередків доводиться сумніватися. До появи на Закарпатті колишнього секретаря крайкому КПЧ Олекси Борканюка (десантувався з диверсійною групою за завданням Москви 4 січня 1942, арештований 12 лютого і страчений у будапештській тюрмі "Маргіт керут" 3 жовтня того ж року) /10/.

окрім випадкового розповсюдження листівок, нічого особливого не зафіксовано /25; 26/.

§3. Репресивні заходи угорської влади

Ясна річ, навіть такі незначні масштаби комуністичної діяльності непокоїли угорських властей. Документально засвідчено, що з липня 1939 по березень 1942 р. було встановлено поліцейський нагляд за близько тридцятьма колишніми членами закарпатських первинних організацій КПЧ /4, с.108,153,172,174,215,226,235-236,250-251,263,287/, а декількох інтернували /4, с.226,228,231,249,284/. Особливо дошкуляли прорадянські листівки, що періодично розповсюджувалися в низинних районах /4, с.129,131,138,186,256,276,309,337/. Всі небезпечні прояви і наслідки комуністичної пропаганди на закарпатських теренах перебували в полі зору представників верхнього ешелону влади (прем'єр-міністра, міністра внутрішніх справ), регентського комісара Підкарпаття, піджупанів, а безпосередньо - підрозділів контррозвідки, жандармських управлінь і поліцейських капітанатів Ужгорода, Мукачева, Мішкольця /4, с.121,126,132,159,312,315,326,338/.

Красномовним доказом дестабілізаційного впливу угорсько-радянського кордону (вересень 1939 - червень 1941) на внутрішнє становище Закарпаття є матеріали двох великих судових процесів. 23 листопада 1940 р. постановою кошицького крайового суду "за участь в нелегальному комуністичному русі" на різні строки ув'язнення та до сплати штрафів було засуджено 395 осіб. Це - переважно жителі округ Берегова, Мукачева, Ужгорода /4, с.189-191, 220-225/.

28 липня 1942 р. в Ужгороді суд генерального штабу виніс 137 вироків. Засуджені (євреї, угорці, українці, німці) в основному походили з Великоберезнянщини. Протягом останніх років вони займалися пропагандою і розвідувальною роботою на користь Радянського Союзу /4, с.312-317,326-332/. Прикметно, з метою перевірки одержаних відомостей, радянські розвідоргани відрядили в червні 1940 р. трьох офіцерів (у цивільному одязі). Упродовж трьох тижнів їм довелося оглянути військові об'єкти, побудовані в селах Волосянка, Ставне, Великий Березний, Чорноголова, Забродь, Домашин, Сіль, Кострина, Дята, Жорнава. На основі цих спостережень були зроблені відповідні креслення і окладні карти. Селянин з Домашина сприяв радянським розвідникам під час нелегально-

го переходу державного кордону. Тому, враховуючи всю повноту злочину ("державної зради"), суд генштабу прийняв доволі суворе рішення. Шість смертних вироків виконали відразу (31 липня) в Ужгороді. На решту притягнутих до відповідальності чекала каторга.

Сталося так, як і передбачав службовець канцелярії ради міністрів Угорщини Олексій Ількович. 20 вересня 1939 р. він направив доповідну записку прем'єр-міністру П.Телезі, в якій торкнувся проблем, пов'язаних з новою геополітичною ситуацією. "Можливий спільний радянсько-угорський кордон, як передбачається, воскресить і закарпатський комунізм", - писав Ількович /4, с.121/. Справа в тому, що в роки Чехословацької республіки (ЧСР) закарпатська філія КПЧ поступово стала найвпливовішою політичною силою краю. На виборах 1935 р. вона отримала 100 тис. голосів, тоді як чеські аграрії - 45 тис., Автономний землеробський союз (А.Бродій) - 34 тис., соціал-демократи - 30 тис., а Руська народна автономна партія (С.Фенцик) - 28 тис. Звісно, самі по собі прокомуністичні симпатії довоєнного Закарпаття не могли зникнути безслідно. До того ж, на думку О.Ільковича, остаточним викориненням "закарпатського комунізму" (окрім карних органів) ніхто систематично з місцевих громадських діячів не займався. А штучне піднесення нових лідерів не здатне повноцінно заповнити політичний вакуум. "В минулому партії Бродія і Фенцика не були в силі цієї (комуністичний - Р.О.) рух поглинути, і здається неможливим, щоб їм це в майбутньому вдалось", - переконував Олексій Ількович.

У підсумку офіційний Будапешт прийняв соломонево рішення, не дозволивши легального існування жодній з колишніх політичних організацій. Натомість було відкрито максимум можливостей для всеугорських проурядових партій "Модьор илет парт" і "Нілош керестеш". Однак їхні ідейні платформи могла осягнути і сприйняти хіба що угромовна інтелігенція. Переважна більшість закарпато-українського населення автоматично опинялося за бортом панівних суспільних течій, зберігаючи іманентно чутливість до заборонених агітаційно-пропагандистських і диверсійних акцій радянофілів узагалі. У свою чергу угорський уряд поточною економічною політикою ще й талановито посприяв консервації та примноженню соціальної бази для комуністів.

§4. Позиція "московської еміграції"

Скупо можна розповісти про набутки провідних діячів закарпатського крайкому КПЧ (Івана Локоти, Олекси Борканюка, Івана Туряниці, Миколи Климпотіяка, Самуїла Вайса, Івана Балети), які знаходилися як політичні емігранти в СРСР і працювали у різних структурах Комінтерну, насамперед - у центральному комітеті Міжнародної організації допомоги революціонерам (МОДР). Якщо у попередній період, у 30-ті роки, видно справді величезні зусилля крайкому по популяризації "завоювань соціалізму", включаючи діяльність регіонального відділення "Союзу друзів СРСР" /13, с.30-33, 200-202/, спеціального "Комітету порятунку трудящих Закарпатської України" на чолі з Юліусом Фучіком і Зденеком Нездлі /15/ і активного висвітлення "успіхів соціалістичного будівництва" на сторінках масових видань - у газетах і календарях /17, с.105-138/, то у 1939-1941 рр. голос його ледь чутний.

До нашого часу дійшли незначні відомості про позицію "московської еміграції" стосовно геополітичних змін, які переживала Центральна і Східна Європа, а також суспільно значимих проблем рідного краю. На відміну від видавничих зусиль Й.Гавелки в Ужгороді та І.Петрушака в Лондоні (білетень "Карпати кличуть") закарпатські комуністи у СРСР не заснували жодного друкованого органу. Загалом члени крайкому, перебуваючи в Москві, публічно віде себе не проявляли. Тільки аж у серпні 1941 р. з трибуни Всеслов'янського мітингу, який проходив у Москві, після тривалого затішши виступив Іван Локота. Він висловив упевненість у тому, що "закарпатці увійдуть у велику дружню сім'ю радянських народів", а "над зеленими Карпатами ще замаюрить прапор Леніна" /14, с.99-100/.

28 серпня 1941 р. на сторінках московської газети "Коммунист" була опублікована стаття "Героическая борьба закарпатских коммунистов", в якій розповідалося про нестерпний окупаційний режим і масові арешти безвинних людей на Закарпатті /14, с.100/. "Та не так легко впоратися з 600 тисячами українців, які бачать свій порятунок, порятунок всіх слов'ян у перемозі Червоної Армії", - переконувала газета. Не приходитьсь сумніватися, що це типовий прояв офіційного курсу, котрим мали керуватися закарпатські емігранти. Віра у радянський месіанізм, знову ж таки, явище, породжене поточними обставинами. Це стратегічна лінія крайкому. Випукло її оформувавав Олекса Борканюк ще в грудні 1932 р. У своїй статті "Хто ми такі і куди належимо?" (з'явилась у додат-

ку до "Карпатської правди") він оптимістично розглядав політичну карту Східної Європи: "Подивіться, на якому місці лежить наш край. Він віддалений лише на 200 кілометрів від радянського кордону" /5, с.23/. А на запитання "Де наші національні корені?" однозначно відповідав: "По той бік Карпат".

Промовистими є ключові заголовки брошури Борканюка "Чим є для нас Радянський Союз" (Братіслава: Федор Зупка, 1938), спрямованої на широкі маси /6, с.240-268/. Пересічному читачеві автор натхненно оповідав про досягнення соціалістичної промисловості та щасливе життя селян-колгоспників, буйний розквіт культури і братерський союз вільних народів, про те, як "Радянська Україна цвіте, розвивається", тощо. Рукописна стаття О.Борканюка "Про становище Закарпатської України напередодні окупації хортистською Угорщиною" датована початком 1940 р. Аналіз подій у ній доведено до 8 березня 1939 р. /6, с.269-289/. Ось вельми прикметна цитата, що вийшла з-під пера комуністичного керівника: "Всюди, де ми бували, приходили до нас трудячі селяни і говорили: "Ми не хочемо, щоб над нами панував Гітлер, Хорти або Бек, ми хочемо, щоб наш край був приєднаний до Радянського Союзу. Гітлер бере Судети, Хорти забирає угорські області, а нас хай забере Радянський Союз...". Ми були змушені пояснювати масам, що вони добре хочуть, але думають неправильно. Радянський Союз не хоче вести загарбницьку політику, як фашистські держави" /6, с.278/. Тому Борканюк рекомендував тим людям сподіватися перш за все на власні сили, а СРСР завше подасть допомогу.

На жаль, немає ніяких фактів про думки чільних лідерів крайкому КПЧ щодо зовнішньополітичних ходів Радянського Союзу, що безпосередньо руйнували попередні ідеологічні постулати закарпатського комуністичного руху. Біографи загальними фразами відзначають участь Олекси Борканюка в комінтерновських обговореннях тактики КПЧ і КПУ /7, с.51-54/. Очевидно, він все-таки доклав руку до приведених вище документів ВКПІ, в яких Карпатська Україна фігурує самостійним об'єктом комуністичного піклування.

Зрештою, тоді, мабуть, стало істиною прописною і для "московської еміграції" (закарпатського крайкому КПЧ): кожна необережна спроба розібратись у дипломатії Кремля могла коштувати життя. У застінках відомства Л.Берії (НКВС) з "іноземними товаришами" не дуже церемонилися. Наприклад, улітку 1937 р. всі угорські клуби і гуртки, що діяли в Радянському Союзі, були ліквідо-

вані. Із семи тисяч членів КПУ в живих залишилося - 800 /8, с.59/.

Як же розвивалися події, що мали безпосередньо стосуватися закарпатських партфункціонерів. По-перше, Кремль дав чітко зрозуміти: Чехословаччина - у минулому. Одразу після заключення радянсько-німецького пакту (23 серпня 1939 р.) СРСР установив дипломатичні відносини зі Словаччиною, заперечивши тим самим чехословацьку державність /20, с.12,19/. Посольство ЧСР у Москві перестало існувати. 1 грудня 1939 р. Рада народних комісарів СРСР прийняла постанову про відкриття торгового представництва Радянського Союзу в Словаччині та затвердження його штатів. Радянські інтереси у Братіславі відстоював Г.Пушкін. 2 грудня 1939 р. німецький посол у Москві Шуленбург повідомив міністерство закордонних справ Німеччини, що радянський уряд не розглядає чехословацького посла Фірлінгера як офіційну особу. 11 грудня 1939 р. в Москву прибув словацький посол Ф.Тісо (брат президента Словацької республіки) /19, с.124/. Щойно з 18 липня 1941 р. Радянський Союз знову, подібно до маятника, повернувся на попередні рубежі, визнавши ЧСР. У Білому залі посольства СРСР у Лондоні посол І.Майський та міністр закордонних справ Я.Масарик підписали радянсько-чехословацьку угоду /20, с.19/.

По-друге, у вересні 1939 р. відновились і дипломатичні відносини з Угорщиною, перервані Москвою в односторонньому порядку в лютому того ж року /21, с.137/. Згодом, як зазначалося вище, нелегальну комуністичну мережу Закарпаття підпорядкували підпільному ЦК КПУ. 21 вересня 1939 р. частини Червоної Армії дійшли до Карпат. Встановився радянсько-угорський кордон. Міністр закордонних справ СРСР В.Молотов повідомив угорського посла в Москві Й.Кріштоффі: "СРСР до Угорщини немає ніяких претензій і прагне встановити з нею добросусідські відносини; вважає обґрунтованими угорські територіальні претензії стосовно Румунії, відносяться до них прихильно і буде підтримувати їх на мирній конференції; у випадку виникнення румунсько-угорського конфлікту СРСР не бажає втручатися в нього" /12, с.85/. 26 липня 1940 р. В.Молотов передав ультиматум румунському послу в Москві про Бессарабію і Північну Буковину. 29 липня 1940 р. угорські війська почали переміщення до угорсько-румунського кордону. Внаслідок 11 віденського арбітражу (30 серпня 1940 р.) Угорщина також забрала значний шматок Румунії. У вересні 1940 р. СРСР і Угорщина підписали договір про торгівлю і мореплавство на суму 3,7 млн. американських доларів щорічного товарообігу, 4 лютого 1941 р. - угоду про телеграфний

та телефонний зв'язок, обмін поштовими посилками, а 1 березня 1941 р. – угоду про пряме залізничне вантажне сполучення /27;29/.

У підсумку напрошувалося резонне запитання: хто ж тоді справжній ворог, коли нещодавні противники (Німеччина, Угорщина) раптом стали чи найкращими друзями по переділу світу? Значить, попередня агітаційно-пропагандистська кампанія закарпатського крайкому КПЧ – не більше як привизливий мотлох? У цьому сенсі в той час мислити було б абсурдно. Адже жорсткий централістський принцип життєдіяльності комуністичних організацій виключав будь-яке відхилення від офіційного курсу. Більше того, у комінтерновських настановах для КПЧ однозначно вказувалося про пріоритети радянської зовнішньополітичної доктрини: "Історичні рішення ХУП з'їзду ВКП(б) і, головне, звітна доповідь тов. Сталіна на з'їзді дають могутню бойову зброю угорським комуністам" (Рішення ІО червня 1939 р.) /4, с.114/; "Зараз тільки той може бути членом комуністичної партії, хто буде вірним Комуністичній партії Угорщини, Комуністичному Інтернаціоналу, Радянському Союзу, великій правді комунізму, революційному вченню Леніна" (Інструкція 3 січня 1940 р.) /4, с.171-172/. А це були вказівками не для обговорення, а для виконання. У цьому сенсі Борканюк писав Туряниці з Рязані 19 березня 1941 р., що "більше як є "Правда", та "Известия", інформувати вас не може" /6, с.302/.

Перебуваючи у Москві у 1939-1941 рр., О.Борканюк, С.Вайо, І.Туряниця, в основному виконували чиновницьку працю в МОДРі. У коло їхніх щоденних клопотів входило і виконання окремих доручень НКВС. Здебільше це стосувалося довідок про дійсне членство в КПЧ того чи іншого учасника нелегальних переходів угорсько-радянського кордону /6, с.296-297,299/. Так було зроблено запит на секретаря крайкому (1932-1934) Михайла Левицького, що перейшов у Радянський Союз з рідного села Підгород (тепер частина м.Мукачева) 6 серпня 1940 р. Олекса Борканюк дав нищівну і пристрасну характеристику на свого колишнього колегу. Левицький теж дезавував справжнє обличчя Борканюка 30-х років (чинив перелоб, часто використовував партійні гроші на власні потреби, неетично вів себе з рядовими комуністами). Зрештою М.Левицького засудили у Свердловську (6 травня 1942 р.) до трьох років ВТТ, де й загубивсь його слід /3/.

Не всім випадала така доля. Наприклад, Маргариту Буковинську, дружину секретаря крайкому Івана Балєги, після відповідних уточнень у січні 1941 р. звільнили (перейшла в СРСР 30 квітня 1940 р.).

З Вінницької в'язниці вона відправилася до свого чоловіка, що відійшов од політичної діяльності й працював завідувачем їдальнею на станції Новопокровська Краснодарського краю /31/. Близько десятка активістів КПЧ за наполяганням О.Борканюка все-таки отримали статус політемігрантів /6, с.296-302/.

У зв'язку з формуванням чехословацьких військових частин на території Радянського Союзу (згідно угоди від 18 липня 1941 р.), провідникам закарпатських комуністів припала важлива роль ідеологічної обробки новобранців. Організаційно члени закарпатського крайкому підлягали ЦК КПЧ, який займав таку ж капітулянтську і вірнопіддану позицію, як і чехословацький посол З.Фірлінгер. У 1942 р. перекладач чехословацької військової місії поручик А.Патрус-Карпатський мав зустрічі з керівниками КПЧ К.Готвальдом і В.Копецьким /1, арк. 242/, які неодноразово навідувалися з Уфі до Куйбишева. На прохання посприяти процесу звільнення чехословацьких громадян з ГУЛАГу, Копецький відповів, що всіх (насамперед – закарпатських українців) звільняти "нецелесообразно", бо, з одного боку, серед них великий відсоток реакційних і ворожих Радянському Союзу елементів, а з другого, – вони зайняті у радянській оборонній промисловості, "испытывающей нужду в кадрах".

Найзнаменнішим друкованим ужином ВКП(б) і КПЧ того часу став вихід у світ збірки статей і документів про бої чехословацького війська на радянсько-німецькому фронті /30/. Авторами книги були відомі культурні діячі О.Фадєєв і З.Неєдли, журналісти Ф.Іванов, Б.Галін, Б.Райцін. Оснащене чорно-білими фотознімками, видання розповідало й про подвиги бійців – уроженців Закарпаття. Ходних суспільно-політичних проєктів у збірці не пропагувалися. Проте у назві фіксувалось ідеологічне кліше, котре міфологемю надовго запанувало у відносинах ("Братство, окріплене кров'ю") і піддавалося двоякому трактуванню.

Джерела:

1. Державний архів Закарпатської області. – Фонд 2558. – Опис І. – Справа 971. – Аркуш І-330.
2. Там само. – Спр. 1238. – Арк. І-64.
3. Там само. – Спр. 1859. – Арк. І-82.
- 3а. Там само. – Спр. 3484. – Арк. І-84.
- 3б. Там само. – Спр. 5297. – Арк. І-48.

4. Шляхом Жовтня (Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною): Збірник документів. - Т. У (1938 р. - 1944 р.)/Упоряд. Г.Сіярова. - Ужгород: Карпати, 1967. - 519 с.
5. Борканюк О. Хто ми такі і куди належимо?//Полум'яне слово (Статті та промови комуністичних діячів Закарпаття)/Упоряд. і передм. М.Климентюка. - Ужгород: Закарпат. обл. вид-во, 1957. - С.12-29.
6. Борканюк О. Чим є для нас Радянський Союз (Вибрані статті, промови, інтерв'ю)/Вступ. сл. Ю.Ільницького; упоряд. І.Гранчак, С.Пруниця, М.Ротман, І.Хоменко, М.Якименко. - Ужгород: Карпати, 1976. - 340 с.
7. Борці-антифашисти: [Біографічні нариси про учасників антифашистського руху на Закарпатті]/Упоряд. О.Довганич. - Ужгород: Карпати, 1988. - 436 с.
- 7а. Борці партії: [Біографічні нариси про учасників комуністичного руху 20-40-х років на Закарпатті]/[М.Семенюк (кер. автор. кол.)]. - Ужгород: Карпати, 1984. - 382 с.
8. Держалюк М. Угорська політична еміграція на Україні (1919-1945 рр.)//Міжнародні зв'язки України (Наукові пошуки і знахідки). - Вип. 2. - Київ: Наукова думка, 1992. - С.54-60.
9. [Довганич О.] Комуністи Закарпаття на чолі боротьби трудящих проти фашистської окупації (листопад 1938 - жовтень 1944 року)//Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації/[Ю.Ільницький (голова ред. кол.)]. - Ужгород: Карпати, 1980. - С.107-130.
10. Довганич О., Пашкуй З., Троян М. Закарпаття в роки війни. - Ужгород: Карпати, 1990. - 173 с.
11. Довганич О. Обвинувачений № 1 [О.Борканюк]//Новини Закарпаття [Ужгород]. - 1998. - 3 жовтня. - С.8-9.
12. Желицьки Б. Втягивание Венгрии в орбиту германской политики и позиция венгероких политических сил (1939-1940 гг.)//Международные отношения и страны Центральной и Юго-Восточной Европы в начале второй мировой войны (сентябрь 1939 - август 1940).- Москва: Ин-т славяновед. и балканист. АН СССР, 1990. - С.73-94.

13. Кізченко А. Напередодні трагедії (З історії зовнішньої політики Чехословаччини, травень 1935 - березень 1938 р.). - Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1971. - 250 с.
14. Король І. Переможна сила братерства (Солідарність народів Країни Рад з революційною боротьбою трудящих Закарпаття, 1917-1945). - Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1979. - 127 с.
15. Кохан Г. Комуністична преса про інтернаціональні зв'язки трудящих СРСР і Закарпаття (20-30-ті роки)//Український історичний журнал [Київ]. - 1974. - № 2. - С.77-80.
16. Курило В., Панчук М., Троян М. В авангарді боротьби за возз'єднання (Комуністичні організації західноукраїнських земель в авангарді боротьби трудящих за возз'єднання з соціалістичною Вітчизною). - Київ: Вид-во політ. л-ри, 1985. - 295 с.
17. Лісовий П. Комуністична преса Закарпаття 20-30-х років. - Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1982. - 141 с.
18. Макара М. Про деякі питання національної політики Комуністичної партії Угорщини в перші роки окупації Закарпаття фашистськими військами (1939-1940 рр.)//Тези доповідей та повідомлення до наукової конференції, присвяченій 20-річчю визволення Закарпаття Радянською Армією (грудень 1964 р.). - Ужгород, 1964. - С.66-71.
19. Марьина В. СССР и чехословацкий вопрос. 1939 год//Международные отношения и страны Центральной и Юго-Восточной Европы... - С.95-129.
20. Поп И. Чехословакия - Советский Союз. 1941-1947 гг. - Москва: Наука, 1990. - 284 с.
21. Пущкаш А. Венгрия в годы второй мировой войны. - Москва: Наука, 1966. - 527 с.
22. Ротман М. З історії комуністичного підпілля на Закарпатті в 1938-1940 рр.//Наукові записки Ужгородського державного університету. - 1963.-Т.50. - С.61-67.
23. Сірко П. Боротьба комуністів Закарпаття проти підступів буржуазних партій в 1938-1940 роках//Тези доповідей та повідомлення... - Ужгород, 1964. - С.30-38.

24. Сірко П. Деякі питання з історії комуністичного підпілля на Закарпатті у 1938-1941 рр.//Тези доповідей та повідомлення до наукової сесії, присвяченої 20-річчю завершення возз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській державі. - Ужгород, 1965. - С.33-42.
25. Хайнас В. Здійснення мрії (З історії Закарпатської комуністичної організації 1938-1945 років). - Ужгород: Закарпат. обл. кн.-газет. вид-во, 1963. - 99 с. ("Бібліотечка пропагандиста").
26. Халус П. В боях за волю (Боротьба трудящих Закарпаття проти іноземних поневолювачів за возз'єднання з Радянською Україною. 1939-1944 рр.). - Ужгород: Закарпат. обл. вид-во, 1959. - 72 с.
27. Халус П. Радянсько-угорські політичні, економічні та культурні зв'язки напередодні Великої Вітчизняної війни//Культура і побут населення Українських Карпат (Матеріали республіканської наукової конференції). - Ужгород, 1972. - С.195-197.
28. Худанич В. До питання про ідейне керівництво Комінтерном революційно-визвольною боротьбою на Закарпатті на першому етапі другої світової війни//Тези доповідей та повідомлення... - Ужгород, 1964. - С.61-65.
29. Худанич В. Участь Радянського Союзу у Будапештському міжнародному ярмарку в 1941 році//Тези доповідей до ювілейної наукової конференції, присвяченої 20-річчю Ужгородського державного університету (жовтень 1965). - Серія історична. - Ужгород, 1965. - С.77-85.
30. Bratrství, zpečetěné krví (Sborník článků a dokumentů o bojích československého vojska na sovětsko-německé frontě). - Moskva: vydavatelství cizojazyčné literatury, 1944. - 48 s.